

NIETZSCHE EN TAYLOR TUSSEN WAARHEID EN ZIN

Michiel Meijer

“De mens *moet* van tijd tot tijd geloven te weten *waarom* hij existeert.”
Friedrich Nietzsche¹

“Dit is een voorwaarde voor een functionerend zelf, geen metafysische opvatting die we in of uit kunnen schakelen.”
Charles Taylor²

Inleiding

Eén van de kenmerken van de postmoderne Westerse samenleving is het bestaan van een veelheid aan morele waarden. Deze erkenning van het waardepluralisme gaat vaak samen met een *ontkenning* van het bestaan van een ultieme rechtvaardiging of fundament van morele overtuigingen. De strijd tussen conflicterende waarden en de permanente onenigheid op het gebied van de moraal is altijd aanleiding geweest tot morele scepsis. Als er geen ultieme garantie voor de moraal bestaat, dan zijn alle morele waarheden uiteindelijk evenveel waard en moeten we wellicht inzien dat er überhaupt geen criteria bestaan om goed en kwaad te onderscheiden. Tegen deze nihilistische achtergrond wordt men zich meer en meer bewust van het onzekere karakter van onze morele standpunten. Tegelijk echter kunnen mensen niet anders dan streven naar dat wat zij als goed, betekenisvol of waardevol beschouwen. Waar sommigen terugkeren naar een objectief fundament, nemen anderen een relativistisch standpunt in. Maar in beide grensposities raakt de essentie van de postmoderne moraliteit, de spanning tussen de vele rivaliserende perspectieven, uit het oog verloren.

Achter deze problematiek ligt de volgende, algemeen wijsgerige vraag: hoe verhouden waarheid en zin zich tot elkaar in een seculiere, posttraditionele samenleving? Doet de drang naar waarheid uiteindelijk noodzakelijk elke zin verdampen, en vereist omgekeerd zingeving dat we elke aanspraak op waarheid relativiseren of zelfs prijsgeven? Om deze problematiek te verkennen zal ik twee denkers met elkaar confronteren die zich diepgaand met deze vraag hebben beziggehouden, en die op het eerste gezicht elkaars tegenpolen zijn: Friedrich Nietzsche, denker van het nihilisme en de dood van God, en Charles Taylor, denker van de ‘sterke waardering’ (*strong evaluation*) en de onvermijdelijkheid van zingeving. Voor beide filosofen staat vast dat de postmoderne mens in een fundamentele identiteitscrisis verkeert door het verlies van een evidente

betekenis horizon. Beiden erkennen bovendien ten diepste dát de postmoderne mens zich moreel gezien in een spanningsveld bevindt, en dat het eropaan komt zich te leren bewegen temidden van de tegengestelde krachten van de moraal.

Juist in en door de dialoog tussen Nietzsche en Taylor wordt het mogelijk de voorwaarden te onderzoeken van een 'derde weg', tussen de extremen van fundamentalisme en relativisme.

Tegen deze thematische achtergrond wil ik in dit artikel onderzoeken hoe Nietzsches nihilismebegrip zich verhoudt tot Taylors antropologie van de mens als moreel, waarderend wezen, en wat een dialoog tussen beiden zou kunnen opleveren.³ De tekst bestaat uit drie delen. Het eerste deel omvat een weergave van de posities van Nietzsche en Taylor, voorzover ze betrekking hebben op de vraag naar zin en de problematiek van het nihilisme. Het probleem dat hieruit voortvloeit, samengevat in de vraag naar de verhouding tussen enerzijds het verlangen naar waarheid en anderzijds het verlangen naar zin, staat vervolgens centraal in het tweede deel. In het derde deel zal de discussie worden afgesloten met een waardering van de problematiek.

Nietzsche: nihilisme als onontkoombaar⁴

De strijd met het nihilisme verschijnt op verschillende plaatsen in Nietzsches werken. De meest directe behandeling is te vinden in de nalatenschap,⁵ waaruit al snel blijkt dat het nihilisme zich pas als probleem stelde, toen het zich uit de christelijke moraal zelf ontwikkelde. Eén aspect blijft in Nietzsches behandeling van de problematiek voortdurend aanwezig. De komst van het nihilisme, dat uiteindelijk zal leiden tot de algehele ondergang van de traditionele zedelijkheid, is onontkoombaar.

Binnen de veelheid aan morele waarden is er, althans volgens Nietzsche, één die het hele bouwwerk van moraal en religie omver zal werpen. Eén van de deugden die de christelijke moraal heeft voortgebracht is de *waarachtigheid*, de drang naar waarheid. De waarheidsliefde werd door de eeuwen heen almaar sterker, met als uiteindelijk gevolg dat deze zich tegen de moraal *moest* keren. Dat wil zeggen, de christelijke moraal zelf legt de eis van waarachtigheid op en voert deze door, tot op het punt dat haar eigen 'leugenachtigheid' aan het licht komt. Wat in de radicale waarachtigheid naar voren komt, is dat de christelijke wereldbeschouwing uit een bepaald belang voortkomt, namelijk het belang om het leven leefbaar en zinvol te houden. Het inzicht in de moraal als "vleesgeworden leugen" (*eingefleischte Verlogenheit*) werkt als stimulans: de waarachtigheid *dwingt* tot nihilisme.

De ontdekking dat de behoeftes aan zin en inzicht 'onwaar' zijn wil echter nog niet zeggen dat we er ook zomaar afstand van kunnen doen. De leugen is immers letterlijk vlees en bloed geworden (*eingefleischt*); wij *zijn* de leugen. Als door-en-door morele wezens kunnen we niet anders dan moreel interpreteren.⁶

Dat leidt tot de paradoxale situatie dat we zoeken naar waarheid en waarde, terwijl we tegelijk de valsheid en leugenachtigheid daarvan inzien.

Een cruciale stap binnen de ontwikkelingsgang van het nihilisme is dat de nietsontziende waarheidszin ook zichzelf niet spaart in de drang tot vernietigen. De waarachtigheid stelt zichzelf in vraag. Immers als ik waarachtig wil zijn en de leugenachtigheid van de moraal bekritiseer, vereist dat óók dat ik die waarachtigheid zelf opgeef, die uit de leugen is voortgekomen. Hieruit blijkt de wanhoop en verscheurdheid van nihilisme: de vraag naar zin zelf wordt problematisch.

Vroeg of laat zal de ervaring van nihilisme een "ontbindingsproces" (*Auflösungsprozess*) ontketenen. De nietsontziende drang naar waarheid zal uiteindelijk resulteren in een zelfopheffing die zo sterk is dat we 'verrotten', dat wil zeggen vanuit de waarachtigheid die in ons groeit. We zien in dat we de 'ware wereld' waarin we onze waarde hebben gelegd niet bereiken, waardoor de werkelijkheid waarin we wél leven waardeloos lijkt. Onze doelen lijken waardeloos, onze waarden doelloos. Het schijnbaar eindeloze zoeken naar waarheid eindigt in een verlamming, een "verstopping van de kennis" (*Hemmung der Erkenntnis*);⁷ in de verpletterende gedachte dat alles vergeefs is. Het 'pathos van de zinloosheid' is het volstrekte nietsdoen, omdat elke beweging – inclusief de zelfmoord – zinloos zou zijn.

Nihilisme als vraagteken

Een belangrijk thema binnen Nietzsches analyse van nihilisme is zijn onderzoek naar de doorwerking van de moraal in zijn *eigen* kritische werkzaamheden; een poging tot zelfkritiek dus. Op welke wijze is het nihilisme actief in de criticus zelf? De kern van Nietzsches zelfkritiek bestaat in het beseft dat ook de moraalcriticus zelf niet ontkomt aan 'het oude geloof': het denken in termen van – gedateerde – waarden en idealen, ofwel de (valse) oppositie tussen de werkelijkheid en een wereldoverstijgend ideaal. Met de ontwikkeling van een zelfkritiek volgt Nietzsche de innerlijke logica van het nihilisme, dat in de drang tot vernietigen ook zichzelf niet weet te ontzien. God mag dan reeds gestorven zijn; zijn "schaduw" moet nog altijd worden overwonnen.⁸

De zelfondergravende kracht van het nihilisme bereikt zijn hoogtepunt in aforisme 346 van *Die fröhliche Wissenschaft*, 'Unser Fragezeichen'.⁹ Hier bestempelt Nietzsche het moderne pessimisme als "de laatste uitdrukking van het oude geloof", dat in zijn oordeel dat de wereld *minder* waard is dan we altijd gedacht hebben, nog altijd uitgaat van de oude tegenstelling tussen 'mens en wereld', waar en onwaar, tussen de bekritiseerde werkelijkheid en een ideaal. Hoewel dergelijke pessimisten ons lachwekkend voorkomen, aldus Nietzsche, is van een overwinning geen sprake: "Hebben we niet juist daardoor, als lachers, alleen maar een stap verder gezet in de verachting van de mens?" Of het nu gaat

om de mens als wereldontkenner (pessimisme, nihilisme), als wereldrechter (optimisme, humanisme), of zelfs om het lachen om de “onmetelijke zouteloosheid” (*ungeheuerliche Abgeschmacktheit*) van beide houdingen, telkens blijkt weer hoezeer ook wij nog vroom zijn in het denken in termen van – gedateerde – waarden en idealen.

Uit het inzicht dat ook de auteur zelf in zijn kritiek niet ontkomt aan de oppositie tussen de werkelijkheid en een wereldoverstijgend ideaal, kan de conclusie worden getrokken dat nihilisme als radicale negatie welbeschouwd helemaal niet mogelijk is, de mens gaat *altijd* uit van waarheid en waarde.¹⁰ Deze vaststelling, dat in élk streven gehechtheid zit aan het oude geloof, maakt dat je alleen dan van de dode God en zijn schaduw af bent, als je in het geheel niets meer wilt, denkt of voelt. Kortom, als je *jezelf* afschaft. Maar wat is deze uitweg anders dan, opnieuw, het nihilisme?

Dat betekent: nihilisme is zowel onmogelijk als onontkoombaar. Onmogelijk; want ook in nihilisme of pessimisme manifesteert zich de vrome toewijding aan idealen – in de eerste plaats de wil tot waarheid. Onontkoombaar; want door het afschaffen van onze menselijke idealen – om van die gehechtheid aan het oude geloof af te komen en voorbij het nihilisme te gaan – zouden we precies nihilisten worden. Wat resteert na de ontmaskering van de grote idealen van de cultuur als onze *eigen* menselijke, al te menselijke interpretaties is enkel nog een “onverbidelijke, grondige, diepste argwaan” jegens onszelf als morele, waarheidszoekende wezens. Wij “nieuwen, naamlozen, raadselachtigen”¹¹ zijn *zelf* een vraagteken geworden.

Nihilisme als ‘condition humaine’

Nietzsches analyse van het nihilisme en zijn zelfkritiek laten zien hoe de drang naar waarheid uiteindelijk de mens zelf, als vrager en als schepper, problematisch maakt. Waarom eigenlijk ‘waarheid’? Op grond waarvan zou de waarheid nog beter zijn dan de leugen? Als je alle misleiding terzijde schuift, aldus Nietzsche, hoe zouden we dan nog kunnen uitmaken wat we moeten kiezen: goedgelovigheid of wantrouwen? Ook de criticus zelf, die in zijn kritiek hetzelfde ongeloofwaardige en uitgebluste ideaal werkzaam ziet, moet het afleggen tegenover de nietsontziende waarheidszin. Want komt niet álles op losse schroeven te staan wanneer je de wil tot waarheid betwijfelt? Kun je dan nog verder vragen? Heeft het dan nog enige betekenis een cultuurkritiek te ontwikkelen, de moraal te ondergraven, of de leugenachtigheid van anderen te veroordelen? Waarom zou dat enige vooruitgang betekenen? Waarom überhaupt vooruitgang?

In Nietzsches pleidooi voor de strijd als essentieel kenmerk van de menselijke bestaansvorm vindt het vragen een einde: niet voorbij, maar *mét* het nihilisme. Mens zijn *is* verdeeld zijn, strijd, spanning, disharmonie, doordat de

mens als het 'nog niet vastgestelde dier' enerzijds een oneindige potentialiteit in zich draagt die hem openstelt voor een onbegrensde veelheid aan mogelijkheden, terwijl hij anderzijds toch ook niet kan leven zonder vaststelling of doelbepaling, zonder poging tot verwerkelijking van zijn potenties. Dat betekent: de mens kán niet anders dan zich tot tegengestelde krachten aangetrokken voelen. Deze uitersten zetten een druk op het menselijk handelen en maken dit laatste mogelijk. Wie de spanning ontkent of loochent, loochent dus zijn menselijkheid.

De paradox dat de waarachtigheid verschijnt als *overwinning* op de moraal evenals het *product* daarvan, bevordert het diepe wantrouwen in onszelf als morele wezens. Wat overblijft na de kritiek op de moderne cultuur is slechts nog "een nieuw probleem: dat van de waarde van de waarheid".¹² Als wij geen nihilisten of 'zogenaamde' vrije geesten willen zijn, dan zit er niets anders op dan ons bewust te worden van het *probleem* van de wil tot waarheid: "[W]at voor zin zou heel ons zijn hebben, indien niet deze, dat die wil tot waarheid zichzelf in ons bewust is geworden als *probleem*?"¹³

Als niemand voor hem heeft Nietzsche de menselijke tweespalt tussen denken en leven aan den lijve ondervonden. Het belang van Nietzsches nihilismestrijd bestaat uiteindelijk daarin, dat hij het destructieve karakter blootlegt van een van de kernwaarden van de moraal. Vanuit een nietzscheaanse visie is de ervaring van conflicterende waarden wezenlijk voor mens-zijn en daarmee onontkoombaar, blijvend. Waar het op aankomt is te leven met en omwille van de morele spanning die in de menselijke aard besloten ligt. De aanleiding van de problemen die daarbij zullen ontstaan ligt echter hier, in de waarachtigheid, die aanzet tot voortdurende twijfel en aarzeling. Dit is de oorsprong, waaruit de ervaring van nihilisme wortel schiet.

Taylor: betekenis als onontkoombaar

De kloof tussen Nietzsche en Taylor laat zich in feite samenvatten in één woord. Er is namelijk een term die in Taylors gehele oeuvre schittert door afwezigheid: *nihilisme*. De nihilistische problematiek komt bij Taylor simpelweg niet aan bod. Dat is opmerkelijk, aangezien de these of het besef van zinloosheid, het gebrek aan zin überhaupt, voortdurend op de loer ligt als de negatie van elke filosofie van de zin.¹⁴

Hoewel Taylor in tegenstelling tot Nietzsche de nihilismeproblematiek niet expliciet maakt, komt hij in een bespreking van de conflicten van de (post)moderniteit soms toch dicht in de buurt van wat we een 'nihilistische problematiek' zouden kunnen noemen. Aan het einde van *Sources of the Self* waarschuwt Taylor dat onze moderne waarden het gevaar lopen "verstikt te raken".¹⁵ Aan de ene kant zijn waarden als waarachtigheid, rechtvaardigheid en menslievendheid een bron van *morele kracht*, een kracht die aanzet tot handelen, aldus Taylor.¹⁶ Dit soort fundamentele waarden vormt de grondslag van ons

handelen, van onze ethische keuzes, onze neigingen en intuïties.¹⁷ Echter, aan de andere kant kent de hedendaagse westerse cultuur inmiddels zo veel verschillende morele idealen, zo veel uiteenlopende “bronnen van het zelf”, dat de moraal dreigt te verstikken onder de aanhoudende strijd van conflicterende waarden.

In dit verband wijst Taylor op “het grote intramurale debat” binnen de hedendaagse moraal: de spanning of zelfs het conflict “tussen de aanvaarding van hyperwaarden en de verdediging van de waarden die in hun naam moeten worden opgeofferd”.¹⁸ De spanning zoals Taylor die ziet komt dus niet voort uit het ontluisterende inzicht in de illusie of ‘leugenachtigheid’ van de morele dimensie, maar uit de wrijving tussen verschillende, concurrerende waarden van diverse niveaus van belangrijkheid. In *A Secular Age* werkt Taylor deze problematiek verder uit, door een heel hoofdstuk te wijden aan de *cross pressures* of ‘tegengestelde krachten’ van de hedendaagse cultuur.¹⁹

De moraal is door zijn meervoudige bronnen dus een kracht, voor zover deze aanzet tot handelen, maar de veelvuldigheid vormt tegelijk ook een zwakte, waar de druk van tegengestelde waarden juist aanzet tot aarzeling en onzekerheid, tot een uitstellen of zelfs tot een onthouding van handelen. Het is precies vanuit deze analyse dat Taylor bekent dat Nietzsche niet alleen hemzelf “het meest rechtstreeks” uitdaagt,²⁰ maar de postmoderne cultuur als zodanig, omdat Nietzsche als geen ander het probleem heeft onderzocht in hoeverre de hoogste morele idealen noodzakelijk tot vernietiging leiden. Tegen deze achtergrond is het dan ook een gemiste kans dat de confrontatie met Nietzsche in Taylors gehele oeuvre – waarin Nietzsche afwisselend als tegenpartij en als voorbeeld wordt gepresenteerd – uitblijft.²¹

De mens als betekeniswezen

De spanning in de postmoderne cultuur draait voor Taylor niet om de nihilistische uitdaging of we moraal of waarheid nodig hebben om zinvol te leven, maar *welke*. In dit opzicht is Taylor de absolute tegenpool van Nietzsche: niet de zinloosheid of de strijd is onontkoombaar, maar juist het tegenovergestelde: moraal, zin en betekenis. De voornaamste reden waarom Taylor niet met Nietzsche meegaat in de opvatting dat tegengestelde waarden tot niets anders kunnen leiden dan conflict en strijd, is zijn overtuiging dat mensen zich altijd – openlijk of verholen – met een bepaalde moraal, waarde, zin of betekenis geïdentificeerd hebben. Want het is de betekenis, aldus Taylor, of beter gezegd het vermogen om betekenissen of kwaliteiten *waar te nemen*, dat de mens bij uitstek tot ‘mens’ maakt.²²

Voor Taylor is het niet zozeer de ‘behoefte’, als wel het besef of de ervaring van betekenis die maakt dat de mens, in tegenstelling tot het dier, op zoek gaat naar zin en waarde en streeft naar vervulling of “volheid” (*fullness*).²³

Waar Taylor in *Sources of the Self* voortdurend de nadruk legt op de praktische noodzaak een relatie tot 'het goede' in te nemen (dat wil zeggen alles wat iemand als waardevol, zinvol of bewonderenswaardig beschouwt²⁴), daar maakt hij bijna twintig jaar later hetzelfde punt, door er herhaaldelijk op te wijzen dat iedereen streeft naar "een plaats van volheid".²⁵ De overtuiging dat het uitstaan naar betekenis of de ontvankelijkheid voor zin op fundamentele wijze onontkoombaar is voor menselijke wezens, is dan ook dé grondslag van Taylors moraalfilosofie. Ieder mens is gericht op zin en (dus) op zoek naar een plaats van volheid waarop hij zich moreel en spiritueel kan oriënteren.

Taylor neemt dus als feit aan dat iedereen 'een' zin ervaart, of een vermoeden van wat zinvol of vervullend zou kunnen zijn, en dat elk individu vervolgens vanuit dit besef voor zichzelf op zoek gaat naar wat voor hem of haar een juiste invulling en verwoording van de zinbeleving kan zijn. Dat wil zeggen: dát mensen zin of volheid ervaren is onvermijdelijk, terwijl de vraag wát volheid zou kunnen betekenen – dus hoe men de zin ervaart – door verschillende culturen, samenlevingen en individuen van diverse antwoorden wordt voorzien. Eén van de doelstellingen die Taylor zichzelf stelt in *Sources of the Self* is dan ook deze menselijke eigenschap van een besef van zin te bevrijden van een soort beheksing en verdringing, door zo goed mogelijk aan te tonen dat en hoe ieder mens noodzakelijk denkt en handelt binnen bepaalde betekenis-kaders van "sterke waarderingen" (*strong evaluations*). Sterke waardering of sterke evaluatie verwijst naar de vanzelfsprekendheid dat wij sommige zaken nu eenmaal als belangrijker, hoger of meer nastrevenswaardig ervaren dan andere. Taylors claim dat menselijk handelen *altijd* plaatsvindt binnen een kader van hogere en lagere waarden komt dan hierop neer dat de mens zijn handelen als betekeniswezen noodzakelijk afstemt op een of meer basiswaarde(n) die voor hem een hogere, meer waardevolle betekenis heeft of hebben, bijvoorbeeld respect voor de autonomie van ieder mens, van waaruit andere, lagere waarden, idealen en verlangens in een bepaalde hiërarchie kunnen worden geplaatst.²⁶

Ongeacht het standpunt, de positie of de theorie die men aanhangt, of welke handeling, motivatie of levensstijl men ook verkiest, een achtergrondbeeld van wat wel, minder en niet van waarde is, is altijd verondersteld. Dit is waarschijnlijk één van Taylors meest dwingende claims: als betekeniswezen kan de mens zich niet onttrekken aan zin en waarde, want zelfs als hij dit zou willen, dan blijkt ook in dat geval, precies uit de *wil* zich aan de zin te onttrekken, de gerichtheid op zin.²⁷ Het hebben van een morele visie is volgens Taylor dan ook niets minder dan "een noodzakelijke voorwaarde om een zelf te zijn".²⁸

Betekenisloosheid als grenservaring

Hoe verhoudt de morele antropologie van Taylor zich nu tot de ervaring van nihilisme? Zoals eerder vermeld doet een dergelijke problematiek zich bij Taylor

eenvoudigweg niet voor. En gezien zijn uitgangspositie kan dat ook niet. Hoewel de onontkoombaarheid van een waardenkader niet uitsluit dat mensen zinloosheid kunnen ervaren, is het besef van zinloosheid voor Taylor altijd iets tijdelijks; een pathologische toestand die uiteindelijk weer zal worden verlaten.²⁹

In het licht van ons inzicht in identiteit betekent de beschrijving van een handelende persoon die vrij is van alle referentiekaders, voor ons juist dat die persoon in een ontstellende identiteitscrisis verkeert. [...] [E]en persoon die over geen enkel referentiekader beschikt, zou buiten de ruimte vallen waarbinnen wij met elkaar kunnen spreken; hij zou geen positie innemen in de ruimte waar alle anderen zich bevinden. Wij zouden dit als pathologisch beschouwen.³⁰

En hier laat Taylor het bij, althans in *Sources of the Self*. Aansluitend wordt ook in *A Secular Age* geen of weinig aandacht besteed aan de ervaring van zinloosheid. Als Taylor al op de kwestie ingaat, dan plaatst hij het gebrek aan zin binnen zijn schema van 'hoge en lage' morele en spirituele ervaringen. Zo stelt Taylor dat het oriënterende besef van volheid ook zijn 'negatieve' kant heeft. Wanneer we het besef van zin of volheid negatief ervaren, verklaart Taylor, "[dan] ervaren we boven alles een afstand, een afwezigheid, een ballingschap, een ogenschijnlijk ongeneeslijk onvermogen deze plaats [van volheid] ooit te bereiken, een afwezigheid van kracht, een verwarring".³¹ Toch acht Taylor het ook hier niet noodzakelijk om verder op de kwestie in te gaan. Hoewel de ervaring van zinloosheid haaks staat op Taylors besef van volheid, omdat het dit besef als zodanig loochent, is het gebrek aan zin voor Taylor niets dan een afwijkende vorm waarin de ervaring van volheid zich voordoet. Taylors uitgangspositie maakt het onmogelijk om de nihilismeproblematiek geheel recht te doen, want een morele ontologie laat geen ruimte voor de nietzscheaanse twijfel dat juist die ervaring van zin wel eens 'vals' zou kunnen zijn. Wat zouden de gevolgen hiervan zijn voor de confrontatie met Nietzsche?

Alles bij elkaar genomen raakt Taylor wel degelijk een belangrijk punt. Net zoals Nietzsche het wezen van de Europese moraal aan het licht brengt, namelijk de wil tot waarheid, zo stuit ook Taylor op iets onloochenbaars binnen het morele leven. Wat Taylors betoog blootlegt, is dat de mens simpelweg niet aan het waardenen ontkomt. Hoewel de huidige westerse cultuur een waaijer aan morele posities laat zien, doet dat niets af aan het feit dat men binnen die onverenigbare veelheid als het ware is gedwongen om stelling te nemen. Uit de betogen van Nietzsche en Taylor kunnen we daarom op zijn minst twee zaken opmaken. Ten eerste, dat het morele handelen fundamenteel wordt gedreven door een verlangen naar waarheid. Ten tweede, dat men zich nooit *volledig* zal kunnen identificeren met het louter streven naar waarheid. Men moet toch leven.

Waarheidsgebod versus zinsgebod

Waar Nietzsche de onontkoombaarheid van de *vraag* naar zin benadrukt, omdat de mens zich nu eenmaal niet los kan maken van zijn waarheidsstreven, daar wijst Taylor op de onmisbaarheid van het vinden van een *antwoord*, waarin de nog onbepaalde ervaring van zin van een eigen, identiteitsbepalende invulling wordt voorzien. Maar waar Taylor betoogt dat mensen betekeniservarende wezens zijn, waardoor er niets is wat wij kunnen doen zonder ook maar een vermoeden van zin daarin mee te nemen, toont Nietzsche hoe de drang naar waarheid dit streven naar zingeving, naar betekenisvolle identificaties, vroeg of laat problematisch zal maken. Het conflict dat hieruit ontstaat, 'waarheid versus zin', vormt de climax van zowel Nietzsches strijd met het nihilisme als ook Taylors karakterisering van de huidige morele orde, waarin het individu zich noodzakelijk tot tegengestelde waarden aangetrokken voelt. Laten we de spanning nader bekijken, gesteld dat zowel de waarheidsdrang als het besef van zin constituerend is voor ons handelen. In hoeverre verdragen waarheid en zin elkaar? Hoe komt het dat juist door de eis naar de waarheid te leven, die we kunnen omschrijven als een waarheids*plicht*, het verlangen naar zin in het gedrang komt, dat zich eveneens manifesteert als een *zingebod*?

Waarheidsstreven als gebod³²

De nihilistische problematiek is het besef dat de onontbeerlijke waarheid, die we nodig hebben om te handelen, ontbreekt, zo stelt Johan Goudsblom: "Om te weten hoe te handelen moet men de waarheid kennen; maar de waarheid is onkenbaar – dit dilemma vormt de kern van de nihilistische problematiek".³³ Bewust handelen, bewust leven bestaat in het afstand nemen van zowel de eigen impulsen als indrukken van buitenaf, aldus Goudsblom.³⁴ Bewust leven heeft echter een garantie nodig, een maatstaf op basis waarvan in- en uitwendige impulsen kunnen worden beoordeeld. Dat wil zeggen: menselijk handelen bestaat bij de gratie van het kennen van de *waarheid*, het bezitten van "de enig juiste voorstelling van zijn en welzijn".³⁵ Dat de drang naar waarheid die hieruit voortvloeit volgens Goudsblom ook kan worden omschreven als een *waarheidsgebod* heeft vooral hiermee te maken dat het verlangen naar waarheid zich nooit totaal laat negeren – zoals ook Nietzsche laat zien. Elke bewuste levensstijl dient hoe dan ook als waarheid te worden *ervaren* om als reële optie geaccepteerd en doorleefd te kunnen worden.

Het bestaan van vele verschillende waarheden wordt pas problematisch, verklaart Goudsblom, "wanneer men in principe bereid is conflicterende visies als gelijkwaardig tegen elkaar af te wegen".³⁶ Wanneer vervolgens geen enkele opvatting volkomen aanvaardbaar blijkt, en er tegelijk wordt beseft dat men alleen met *de* waarheid genoeg kan nemen, kan nihilisme niet langer

uitblijven, zo luidt Goudbloms conclusie. Hier zijn we beland bij het door Taylor genoemde “intramuraal debat”,³⁷ de spanning tussen enerzijds de *verbintenis* met bepaalde waarden – in ons geval: de plicht tot waarheid – en anderzijds het niet willen *opgeven* van juist die waarden die in naam van de eerste moeten worden opgeofferd – zoals in de poging naar de waarheid te leven de zin problematisch wordt. Hier ligt de kiem van de nihilisme-problematiek: het hebben van tegengestelde ervaringen en het ondervinden van tegengestelde krachten, samen met het besef in het conflict aan *beide* kanten te staan. Immers, men kan niet eeuwig blijven staan bij de neutrale, objectieve houding die voor de afweging van verschillende perspectieven nodig is, zoals Nietzsche toont en Taylor betoogt.

Taylor lijkt het probleem van de destructieve waarheidszin (toch) op een bepaalde manier te erkennen, wanneer hij stelt dat “de werkelijk belangrijke vraag zou kunnen zijn hoe we in ons leven twee of drie of vier verschillende doelen, of deugden, of normen combineren, waarvan we voelen dat we ze niet kunnen afwijzen, maar die tegelijk onvereenigbare dingen van ons lijken te vragen”.³⁸ Toch is de kwestie van een onvereenigbare veelheid aan waarden waar Taylor naar verwijst van een minder fundamentele aard dan de nietzscheaanse problematiek van de waarheidsdrang als ‘motor’ van het nihilisme. Voor Taylor ligt de morele uitdaging besloten in de vraag of de huidige conflicterende veelheid aan waarden het postmoderne subject dwingt tot een radicale keuze voor één vastomlijnd kader, voor één bepaalde set van waarden, ondanks het besef van de vele andere waarden waarop een geldige aanspraak kan worden gedaan. Bij Nietzsche daarentegen, komt precies die geldigheid van het waarden zelf op het spel te staan: omwille van de waarachtigheid die in ons groeit kunnen we geen waarde meer toekennen; kunnen we ons niet meer ‘voorliegen’. Vanuit Taylors perspectief is de zelfopheffing van de moraal ondenkbaar, omdat deze zou neerkomen op een vernietiging of verminking van het zelf, een soort van morele zelfverwonding, die Taylor – met enig gevoel voor drama – omschrijft als een “spirituele lobotomie”.³⁹ De diversiteit aan spirituele idealen die de traditie ons aanreikt is Taylor simpelweg te dierbaar om zomaar ‘weg te snijden’ uit het morele leven. Echter het besef van zinloosheid dat voortkomt uit de radicale waarachtigheid is precies niet het gevolg van het ontkennen of onderdrukken van de innerlijke respons op deze waarde, zoals Taylor beweert, maar ontstaat paradoxaal genoeg juist uit de poging onvoorwaardelijk *gehoor te geven* aan die respons. Nihilisme ontstaat immers daar waar het ideaal van de waarachtigheid wordt doorgevoerd, verder gestalte gegeven, gerealiseerd. Met andere woorden, Nietzsche is het met Taylor oneens over het grondprobleem van het postmoderne morele leven: niet het waardepluralisme is problematisch, maar het denken in termen van waardigheid zelf.

Vanuit nietzscheaans perspectief wordt nihilisme onontkoombaar als men eenmaal de leugen doorziet, en het besef begint door te dringen dat we altijd in

constructen hebben geleefd. Vanaf het verschijnen van *Die fröhliche Wissenschaft* richt Nietzsche zich steeds meer naar de vraag hoe we met onze ingewortelde leugenachtigheid, de onbegrijpelijkheid en ontheemdheid daarvan, kunnen omgaan. Door de doorwerking van de moraal in het vragen en in de vrager zelf kunnen de mogelijke antwoorden echter niet meer zijn dan slechts een voorspel of aankondiging van de gevechten die zich in een verre toekomst zullen aandienen. De diepgeworteldheid van het ziek zijn in onze (morele) gevoelens maakt dat de nihilist niet anders kan dan slechts 'een pas op de plaats maken', stilstaan, dat wil zeggen bij onze 'onredelijkheid',⁴⁰ en er hoogstens van dromen om ooit uit de droom te ontwaken. Hoewel de nihilist dus ontdekt dat de waarheid niets is dan een opsomming van constructies, metaforen en menselijke verhoudingen, illusies waarvan we vergeten zijn dat ze illusies zijn, kan hij tegelijk niet anders – zo getuigt ook Nietzsches zelfonderzoek – dan omgaan met de wereld en zichzelf *vanuit de vraag naar waarheid*.⁴¹

Waar echter geen definitieve antwoorden meer zijn, wordt het vraagstuk tot een waagstuk. Je kunt maar vragen en zoeken naar een waarheid, naar een zin, voor zover je die niet hebt. Heeft Nietzsche dan ook niet vooral hierop willen wijzen dat de mens door zijn waarheidsverlangen voortdurend gericht is op het beantwoorden van de zinsvraag, terwijl hij wezenlijk het *stellen* van die vraag, dus een *vraagteken*, is?

Zinvol leven als gebod

Echter vanuit een tayloriaans perspectief duidt Nietzsches strijd met nihilisme niet zozeer op de ontkenning, als wel op de bevestiging van een intern, moreel realisme. Uit de radicalisering die in het nihilisme optreedt blijkt immers steeds opnieuw de onuitroeibare noodzaak van sterke waardering, het *moeten* hebben van een morele visie. Zo zou je in de pathologie waarin Nietzsche terecht kwam door zijn pogingen deze metafysische behoefte van zich af te schudden, een eindeloze strijd van 'eeuwig wederkerende' tegenstellingen, het vleesgeworden bewijs kunnen zien van het feit dat mensen betekeniswezens zijn. Als zelfs in Nietzsches afwijzing van de zin de *ervaring* ervan zich blijft manifesteren, zo vraagt Taylor, moet de conclusie dan niet zijn dat het hier gaat om iets onloochenbaars? Dat wil zeggen: de mens moet – inderdaad – “van tijd tot tijd geloven te weten *waarom* hij bestaat”,⁴² omdat hij zonder een dergelijk weten welbeschouwd geen mens of zelf *is*.

Zelfs vanuit Nietzsche valt er iets voor een dergelijke redenering te zeggen. Want hoewel de dood van God niet eens zozeer betekent dat de kracht van moraal en traditie moet worden genegeerd, maar, radicaler, dat de morele ervaring als zodanig moet worden losgeweekt en afgeschaft, rijst ook bij Nietzsche de twijfel wat het zou kunnen betekenen de betekenis op te geven.⁴³ Het inzicht in hoe we helemaal bepaald worden door datgene wat we hebben

ingezien als een illusie is nog iets anders dan daar de radicale consequentie aan verbinden dat de morele dimensie als geheel moet worden afgeschaft. Hoe kun je überhaupt een *ervaring* afschaffen? Wie een 'vleesgeworden leugen' is, raakt alleen dan van de leugen verlost als hij in z'n eigen vlees gaat snijden. Zo beschouwd is de opgave onze idealen, onze waarden, ofwel onze "vereringen" af te schaffen niets anders dan een oefening in zelfopheffing: "[S]chaf of uw vereringen af of – *uzelf!*"⁴⁴

Taylor accepteert dit echter niet als ons onvermijdelijke lot. Integendeel, hij doet zelfs een poging de nietzscheaanse duiding van zin en moraal als noodzakelijke droombeelden te weerleggen. Volgens Nietzsche werden morele begrippen pas van kracht *na* de handeling, als theorieën omtrent het handelen, omdat men het op een gegeven moment nodig achtte hier "een oordeel over uit te spreken".⁴⁵ Volgens Taylor is dit een onjuiste weergave van menselijk handelen. Het heeft geen enkele zin te willen bepalen of onze visies op het goede 'voor' dan wel 'na' de handeling komen of kwamen, omdat de articulatie van dit soort visies in een moreel begrippenkader juist datgene is wat handelen en identiteit mogelijk maakt. In dit verband wijst Taylor op de samenhang tussen zin, identiteit en articulatie:

Wat ik ben als zelf, mijn identiteit, wordt in essentie bepaald door de wijze waarop de dingen betekenis voor me hebben. En zoals ik uitvoerig heb besproken [...] wordt de kwestie van mijn identiteit slechts uitgewerkt door middel van een interpretatieve taal die ik ben gaan aanvaarden als een geldig middel om deze problemen onder woorden te brengen. [...] Ontdekken hangt hier af van creëren en is ermee verweven. Een zin van het leven ontdekken hangt af van het vinden van zinvolle en passende uitdrukingsvormen.⁴⁶

Omwille van de enorme complexiteit die besloten ligt in de opdracht de juiste verwoordingen van het besef van zin te zoeken en te vinden, is de verleiding groot dit proces van interpretatie van de hand te wijzen als een oneindige en daarmee zinloze zoektocht. Maar het feit dat de articulatie van de wijze waarop de dingen betekenisvol zijn moeilijk is, betoogt Taylor, doet niets af aan het fundamentele belang van dit identificatieproces voor het vormen van een eigen identiteit, omdat één of meer van deze interpretaties de basis vormen voor de morele keuzes, waarderingen en verachtingen waaraan het zelf zijn specifieke individualiteit ontleent. Bijgevolg is partij kiezen in het conflict tussen verschillende interpretaties van de wijze waarop mijn relaties tot de wereld, tot mijzelf en tot anderen betekenisvol zijn, een onloochenbaar onderdeel van mijn zelfconstitutie als moreel wezen binnen die morele ruimte.

Taylor beweert hiermee dus, contra Nietzsche, dat de moraal – dat wil zeggen onze interpretaties, constructen of verhalen – geenszins een 'leugen' is waar we eventueel ook zonder kunnen, omdat de morele interpretatie deel uitmaakt van de ontologische samenstelling van zelfinterpreterende wezens. We plakken met onze morele verhalen niet zozeer iets 'op' de werkelijkheid, als

theorieën of hypothesen, maar proberen hiermee veeleer de betekenis te interpreteren van een werkelijkheidservaring, van een besef van zin, dat er altijd al is.⁴⁷ In epistemische zin is de zelfinterpretatie het enig toereikende middel om vat te krijgen op de menselijke conditie, aldus Taylor:

Alom wordt gedacht dat geen enkele constitutieve waarde zo'n fragiele ontologische basis zou kunnen hebben als deze: simpelweg een nis in de beste zelfinterpretatie die voor ons mogelijk is. Als het niet is verankerd in de aard van het universum zelf, buiten het menselijke bereik, of in de geboden van God, hoe kan het dan bindend voor ons zijn? Maar er is hier geen sprake van een waarheid a priori. Ons geloof in de fragiliteit wordt gevoed door de gedachte dat er niets kan bestaan tussen enerzijds een buiten de mens staande, ontische fundering van het goede en anderzijds het pure subjectivisme van een willekeurig verleende betekenis. Er is echter een derde mogelijkheid, die ik zojuist heb geschetst, namelijk van een waarde die onlosmakelijk verbonden is aan de beste zelfinterpretatie die voor ons mogelijk is.⁴⁸

Tegen deze achtergrond hoeft het verlangen naar waarheid niet problematisch te zijn voor het streven naar zin, dat wil zeggen: voor het vinden van passende uitdrukkingvormen van de zinbeleving. Waarheidsverlangen staat niet tegenover zin, maar is daar juist op betrokken, en wel in de vraag naar de beste, meest illusievrije interpretatie van de menselijke conditie.⁴⁹ Voor de nihilist doet het besef van zinloosheid zijn intrede met het inzicht dat wij het zelf zijn geweest die de wereld een zin hebben gegeven. Binnen Taylors filosofie is zingeving daarentegen geen louter eenrichtingsverkeer, want altijd verbonden met het *ontvangen* van zin. Je kunt maar zin geven aan een werkelijkheid voor zover deze aan dat streven beantwoordt. Bovendien duidt het gegeven dat onze waarden voortkomen uit onze ervaring van de wereld er niet op dat dergelijke waarden werkelijk *bestaan* – nietscheaans gezegd: dat ze 'waar' zijn – maar laat het slechts zien dat over de kwestie niet a priori kan worden beslist. Onze huidige aarzelende houding ten aanzien van moraal en religie heeft volgens Taylor dan ook niet zozeer te maken met de waarachtigheid die de bevestiging onmogelijk maakt, maar eerder met het openen van vele andere mogelijke morele bronnen na de dood van God: "In een situatie waarin deze [morele bronnen] meervoudig zijn, lijken heel veel dingen problematisch die dat voorheen niet waren – en niet alleen het bestaan van God, maar ook zulke 'onbetwifelbare' ethische principes als de gedachte dat de rede over de hartstochten behoort te heersen".⁵⁰

Voor Taylor is het niet (kunnen, willen) vormen van een waardenkader – in één woord: nihilisme – geen serieuze optie. De mate waarin we erin slagen een verhouding tot het goede in te nemen en een plaats van volheid te vinden is immers datgene wat handelen en identiteit mogelijk maakt. Het loochenen van de noodzakelijkheid hiervan is binnen Taylors kader ondenkbaar, omdat het uitstaan naar betekenis ontologisch is gegenereerd. De eis van oriëntatie ten aanzien van het goede kan daarom noch worden afgedaan als een willekeurig,

romantisch verlangen, noch als louter projectie op een onverschillige werkelijkheid, die we terzijde kunnen laten wanneer we een juist begrip van de werkelijkheid zoeken. Integendeel, de wil om de werkelijkheid te begrijpen is nu juist precies wat de drang naar zin, waarde of waarheid motiveert.

We willen de waarheid én we willen zinvol leven, en wel in die volgorde. Zonder waarheid geen moraal; zonder moraal geen zin. De chronologie is doorslaggevend: Is waarheid een *voorwaarde* voor zin? Heeft de zin de waarheid *nodig*? Heeft de moraal de waarheid nodig? Is men zonder waarheid onvermijdelijk veroordeeld tot een zinloos leven? Voor Nietzsche vormt de spanning tussen waarheid en zin de kern van zijn ideaal van de strijd, waarin de spanning wordt voorgesteld als iets dat gecultiveerd, gevierd en bemind moet worden. Nietzsches punt is dan weliswaar niet, zoals Taylor meent, dat de spanning niet problematisch *hoeft* te zijn, maar komt toch daarin met Taylor overeen dat ook hij de veelheid aan conflicterende waarden wil koesteren, ondanks de vele problemen die hiermee gepaard gaan.⁵¹ Volgens Taylor echter berust het conflict tussen waarheid en zin op een misverstand. Het verlangen naar waarheid enerzijds en het streven naar zingeving anderzijds weerleggen elkaar niet en heffen elkaar niet op, omdat waarheid en zin zich juist pas *in* de ervaring, in de act van zelfinterpretatie, laten zien.

Waardering van de problematiek

Tijd om de balans op te maken. Wie heeft er nu gelijk: Nietzsche of Taylor? Hoe zouden we daar een definitieve uitspraak over kunnen doen? Is het gegeven dat de mens "moet geloven te weten waarom hij existeert" een verstikkende eigenschap van de (zieke) mens, die zijn illusies aan de werkelijkheid oplegt, of een kenmerk van de werkelijkheid zelf, die *ons* dwingt de juiste verhouding tot het goede in te nemen? Het is een debat zonder einde. Maar, gesteld dat men eenmaal tot vragen geneigd is, hoe leeft men dan verder?

De behoefte aan een fundament

'Wat waar is, staat vast', zo leert de traditie. De geschiedenis die aan het nihilisme voorafgaat is de geschiedenis van het *funderingsdenken*. De essentie van het nihilisme bestaat in de ontkenning van elke grondslag, van elke manier om 'iets' tegenover de werkelijkheid te plaatsen. Waar "de leraren van het doel van het bestaan"⁵² het fundament steeds weer vervingen door een nieuw geloof in het leven, door een nieuwe waarheid, is nihilisme de ontdekking van het drijfzand waarop de geschiedenis staat. De nihilist weet dat er geen grond is. Tegen deze achtergrond is nihilisme niet zozeer de afwezigheid van een fundament van zin, maar, fundamentele, de idee dat er een fundament *moet* zijn

om zin te hebben. Het *moeten* weten waarom men bestaat, het *willen* van vastigheid; dát is de crisis, dát is nihilisme. Toch zit er een louterende werking in de ervaring van nihilisme, de zinloosheid. Het confronteert ons met onze overtuiging: zonder ultieme zin überhaupt geen zin. Door een geschiedenis van moraal en religie zijn wij gaan denken dat de zin van een fundament *afhangt*.

De nihilist kan echter niet meer op deze bij voorbaat aanwezige harmonie vertrouwen en werpt daardoor de vraag op of een leven zonder ultieme garant nog een zinvol leven zou zijn of zou kunnen zijn. Deze vraag is duidelijk een vraag gebleven. Heeft de ervaring van zin daadwerkelijk een onwrikbaar fundament nodig? Het funderingsdenken kan worden begrepen als de poging het waarheidsgebod zo strikt mogelijk na te leven. We kunnen ons echter afvragen wat deze eis naar 'de' waarheid te leven eigenlijk nog betekent. Past een dergelijke naïeve eis nog wel binnen een samenleving die haar waardepluralisme juist koestert? Dat dit zowel een nietzscheaanse als een tayloriaanse vraag is, blijkt wel hieruit dat beide denkers het funderingsdenken achter zich hebben willen laten, in een zoektocht naar een nieuwe manier om met de drie-eenheid waarheid-moraal-zin om te gaan. De belangrijkste drijfveer achter dit gedeelde project is het verhelderende inzicht dat de claim op ultieme zin of absolute waarheid uiteindelijk wordt gedreven door een verholen en verdrongen, maar vooral achterhaald absolutisme. De kern van de nihilistische problematiek, door Goudsblom omschreven als "het besef van een gemis",⁵³ duidt dan ook niet op het gebrek aan de ervaring van zin, maar op het ontbreken van het geloof in de traditionele interpretatie en articulatie van de zinbeleving. En precies in deze betekenis is het besef van zinloosheid een bevrijdende ervaring, omdat het de misvatting aan het licht brengt van het afhankelijk maken van zin aan *absolute* waarheid, aan één verhaal. Nietzsche en Taylor vinden elkaar dus op het standpunt dat het funderingsdenken gedateerd of nihilistisch is, omdat het de veelvuldige mogelijkheden van het postmoderne morele leven verstikt.

Als belangrijkste resultaat van de confrontatie tussen Nietzsche en Taylor kunnen we – ter aanvulling op Goudsblom – nihilisme hernieuwd definiëren, en wel als het besef van een gemis dat voortkomt uit een diep gewortelde, maar obsoleet geworden gewoonte: het afhankelijk maken van zin aan absolute waarheid. Nietzsche en Taylor laten terecht zien dat menselijke articulaties en constructen van zin veranderlijk en cultuurgebonden zijn. Taylor leert echter dat het feit dat onze verwoordingen altijd onvolledig, onvolmaakt en contingent zijn, geenszins wegneemt dat de zinervaring verwijst naar iets wat je *niet* als (contingent) construct of verhaal kunt zien, namelijk een funderende werkelijkheid die het mogelijk maakt om überhaupt over zin en betekenis te spreken.

Nihilisme als bacterie

Hoewel het conflict tussen waarheid en zin gerelativeerd kan worden als een probleem dat slechts voortkomt uit een achterhaald funderingsdenken, blijft het streven naar waarheid in zijn meest letterlijke, fundamentalistische vorm uitsluitend problematisch. Vanuit een tayloriaans perspectief kan de identificatie met andere waarden dan het vinden van de waarheid als overwinning op het nihilisme worden beschouwd. Goudsblom wijst er echter terecht op dat de nihilistische problematiek daarmee niet definitief weg is: "Door gehoor te geven aan vitale aandriften of aan dierbare cultuuropdrachten, overwint men de nihilistische problematiek. Men vindt een oplossing, maar geen antwoord: de theorie is hiermee niet weerlegd".⁵⁴ Waar men blijft zoeken naar die ene Waarheid, naar één fundamenteel principe, zal ook de dreiging van nihilisme blijven bestaan, als een bacterie binnen de postmoderne cultuur; een genetisch kenmerk dat eenieder van ons als overgeërfd kenmerk met zich meedraagt. Zo beschouwd is zowel het besef van zin als het besef van zinloosheid kenmerkend voor de paradoxale aard van het postmoderne morele leven.

De crux is dat bewust handelen niet alléén bestaat in het nemen van afstand in reflectie, maar dat ook het *tegenovergestelde*, zich identificeren en engageren, kenmerkend is voor bewust leven. Hoezeer het denken ook de waarheid wil, het leven roept slechts om één ding: zin. Wij blijven betekeniswezens. Het radicaal doordrijven van de tegenstelling tussen waarheid en zin tot het niveau van een 'ontbindende verrotting', een totale onthouding van handelen, is daarom een brug te ver. De druk die van de tegengestelde krachten van de waarachtigheid en het besef van zin uitgaat, betekent dan ook niet dat de moraal in een algeheel gevoel van verscheuring of verlamming zal uitmonden. De spanning tussen waarheid en zin betekent wél dat het postmoderne zelf zich bevindt tussen twee extremen; twee uitersten die samen het spanningsveld bepalen waardoor er überhaupt iets te kiezen valt. Zonder deze tegengestelde punten van herkenning zou het innemen van een standpunt immers helemaal niet mogelijk zijn.

Wat Taylors uiteindelijke standpunt betreft – namelijk dat de strijd van conflicterende waarden eerder een uitdaging biedt dan een onontkoombaar dilemma⁵⁵ – moet worden opgemerkt dat hier weinig aandacht is voor het besef van zinloosheid als fundamenteel probleem. Nietzsches analyse wijst immers uit dat de ervaring van nihilisme meer behelst dan slechts een pathologisch verschijnsel. De ironie wil dat Taylor met deze karakterisering van het gebrek aan zin de vinger precies op de zere plek legt. Want is dit nu niet juist Nietzsches punt: dat de mens weliswaar een fantastisch, maar vooral een *ziek* dier is? Gaat Taylor in het negeren van de nihilismeproblematiek niet te gemakkelijk voorbij aan het feit dat het vormen van een eigen waardenkader in de oneindige veelheid aan mogelijkheden en de wildgroei aan perspectieven überhaupt problematisch is geworden? Sterker nog, waarschuwt Nietzsche er niet voor dat we uiteindelijk

zelfs helemaal niet meer tot sterke waardering zullen komen, doordat het oordeelsvermogen dusdanig zal zijn aangetast en afgebrokkeld onder invloed van de verstreckende gevolgen van de dood van God? De katholieke achtergrond van Taylors filosofie kan hier niet buiten schot blijven. Waar Nietzsche de conflicten van de moraal onvermijdelijk ziet afstevnen op het nihilisme, spreekt Taylor over de mogelijkheid van verzoening, en – hoe kan het ook anders – de hoop:

Er is een omvangrijke factor van hoop. Het is een hoop die ik besloten zie liggen in het joods-christelijke theïsme [...] en in diens centrale belofte van een goddelijke bevestiging van het menselijke, vollediger dan mensen ooit zonder hulp kunnen bereiken. Een goede uiteenzetting hiervan zou echter nog een boek vergen.⁵⁶

Conclusie

Het zal ongetwijfeld helder zijn dat de discussie tussen Nietzsche en Taylor nog vele invalshoeken open laat die ik hier niet heb behandeld. Ik hoop in deze verkenning in ieder geval voldoende te hebben aangetoond dat 'de atheïst' Nietzsche en 'de katholiek' Taylor meer met elkaar gemeen hebben dan in eerste instantie misschien lijkt. Hoewel sommige tegenstellingen inderdaad onoverbrugbaar zijn, moeten we beide denkers ook niet nodeloos uit elkaar drijven. Wat zijn nu de voornaamste conclusies?

Ten eerste maken we op dat de voorwaarden waaronder morele autonomie en authenticiteit überhaupt mogelijk zijn in een wereld waarin geen enkel waardenkader nog door iedereen wordt gedeeld, precies in de dialoog tussen Nietzsche en Taylor aan het licht komen. Het verlangen naar waarheid en het streven naar zingeving vormen de grondslag van het handelen als zodanig.

Ten tweede constateren we dat 'de nihilist', als de persoon die de nihilismeproblematiek volledig heeft geïnternaliseerd, niet bestaat. Want wat zou de totale beleving van de zinloosheid kunnen betekenen? De volkomen identificatie met nihilisme als probleem, waarin het individu geheel opgaat in het tweeledige besef dat men enerzijds de absolute waarheid *moet* kennen om te weten hoe te handelen, maar dat die waarheid anderzijds niet bestaat, is dan ook ondenkbaar. In dit opzicht krijgt Taylor zijn gelijk: betekenis is inderdaad onontkoombaar. Er is altijd een zin, een betekenis aanwezig.

Ten derde moet tegelijkertijd worden erkend dat het probleem dat Nietzsche met betrekking tot het nihilisme aankaart, wel degelijk zijn sporen heeft nagelaten in de morele cultuur. Waar Taylor vol lof en ontzag spreekt over de vele morele bronnen van het postmoderne zelf, daar toont Nietzsche hoe de waarheidsbehoefte de identificatie met deze waarden in toenemende mate problematisch heeft gemaakt.

Ten vierde, echter, leert het conflict tussen waarheid en zin dat de nihilistische problematiek alleen dan onontkoombaar is als men blijft vasthouden

aan een statisch en absoluut waarheidsbegrip.⁵⁷ Zouden we daarom niet eerder gericht moeten zijn op de *waarde* van de waarheid voor het leven, voor wat het betekent om als mens in de wereld te leven? Taylors bijdrage aan het debat, de voortdurende herinnering dat identificatie nu eenmaal onvermijdelijk is, is een weerlegging van het relativistische standpunt dat moraliteit naar niets substantieels (buiten de opvattingen van een bepaalde groep of cultuur) zou verwijzen. Taylors betoog wordt alleen maar versterkt door het nietzscheaanse credo dat elke verbintenis open moet blijven. Immers als er volstrekte identificatie is, als men volledig opgaat in een verhaal – zoals het fundamentalisme wil – dreigt het gevaar dat we de interpretatie van zin verabsoluteren, en in de oude fout vervallen om de interpretatie voor de betekenis zelf te nemen.

Noten

1 Nietzsche F., *Die fröhliche Wissenschaft* 1, KSA 3.369. Nietzsche wordt geciteerd naar: Nietzsche F., *Sämtliche Werke. Kritische Studienausgabe*, herausgegeben von G. Colli & M. Montinari, Berlin/New York, De Gruyter, 1980. In het vervolg KSA. Sigla verwijzen naar het betreffende werk en aforismenummer, of, bij de nalatenschap, naar het nummer van de betreffende aantekening, aangevuld met het nummer van band en pagina in de KSA. De vertaling van Nietzsches nagelaten teksten is van mijzelf; voor Nietzsches gepubliceerde werken maak ik gebruik van de betreffende vertaling uit de Nietzschebibliotheek van De Arbeiderspers: Nietzsche F., *Morgenröthe/Die fröhliche Wissenschaft*, vert. Hawinkels P., *Morgenrood/De vrolijke wetenschap*, Amsterdam, Arbeiderspers, 1998/1999.

2 Taylor C., *Sources of the Self. The Making of the Modern Identity*, Cambridge, Cambridge University Press, 1989, p. 99; vert. Stoltenkamp M., *Bronnen van het zelf*, Rotterdam, Lemniscaat, 2007, p. 159. Paginanummers verwijzen steeds eerst naar de Engelse tekst, dan naar de Nederlandse vertaling.

3 Ook Mark Redhead bespreekt het verband tussen Nietzsche en Taylor. Volgens Redhead biedt Nietzsches denken een zinvol correctief op de filosofie van Taylor. Zie Redhead M., 'Charles Taylor's Nietzschean predicament: A dilemma more self-revealing than foreboding', in: *Philosophy & Social Criticism*, 27 (2001), pp. 81-106.

4 In de tekst die ik hier als uitgangspunt neem, 'Het Europese nihilisme' (*Nachlass* 5 [71], KSA 12.211), onderscheidt Nietzsche verschillende vormen of gedaantes van nihilisme. Hier zal ik echter slechts ingaan op de essentie van de nihilismeproblematiek: het probleem van de wil tot waarheid.

5 Nietzsche F., *Nachlass* 5 [71], KSA 12.211.

6 "Er bestaan helemaal geen andere dan morele ervaringen, zelfs niet op het gebied van de zintuiglijke waarneming" (Nietzsche F., *Die fröhliche Wissenschaft* 114, KSA 3.474).

7 Nietzsche F., *Nachlass* 7 [8], KSA 12.293.

8 Nietzsche F., *Die fröhliche Wissenschaft* 108, KSA 3.467.

9 Nietzsche F., KSA 3.579.

10 Dit standpunt wordt onder andere door Taylor verdedigd: "Het gezichtspunt van waaruit we zouden kunnen constateren dat elke orde even willekeurig is, in het bijzonder

- elke morele visie, staat ons mensen simpelweg niet ter beschikking” (Taylor C., *Sources of the Self*, 1989, p. 99/159).
- 11 Nietzsche F., *Die fröhliche Wissenschaft* 382, KSA 3.635.
- 12 Nietzsche F., *Zur Genealogie der Moral* 3 [24], KSA 5.401.
- 13 Nietzsche F., *Zur Genealogie der Moral* 3 [27], KSA 5.410.
- 14 Bovendien maakt Taylor er geen geheim van de loochening van zin en moraliteit te willen bestrijden, en zelfs te weerleggen: “Het is een vorm van zelfbedrog te denken dat we niet spreken vanuit een morele oriëntatie die we juist achten” (Taylor C., *Sources of the Self*, 1989, p. 99/159).
- 15 Taylor C., *Sources of the Self*, 1989, p. 520/671.
- 16 *Ibid.*, 1989, p. 96/155.
- 17 Taylor spreekt hier zowel van ‘hyperwaarden’ of *hypergoods*, dat wil zeggen, “waarden die niet alleen onvergelijkbaar belangrijker zijn dan andere, maar ook het standpunt bepalen van waaruit deze [andere, lagere waarden] moeten worden gewogen en beoordeeld en van waaruit we erover beslissen”, als van ‘constitutieve waarden’ of *constitutive goods*: “[H]et constitutieve goede is een morele bron [...] dat wil zeggen: iets wat we liefhebben, waarbij die liefde ons in staat stelt goed te doen en goed te zijn” (Taylor C., *Sources of the Self*, 1989, pp. 63/114, 93/151).
- 18 Taylor C., *Sources of the Self*, 1989, p. 105/166.
- 19 Taylor C., *A Secular Age*, Cambridge, Massachusetts and London, Belknap Press of Harvard University Press, 2007, pp. 594-617; vert. Stoltenkamp M., *Een Seculiere Tijd*, Rotterdam, Lemniscaat, 2010, pp. 777-806. Paginanummers verwijzen steeds eerst naar de Engelse tekst, dan naar de Nederlandse vertaling.
- 20 Taylor C., *Sources of the Self*, 1989, p. 499/645.
- 21 In zijn bespreking van Taylors *Philosophical Papers* uit 1985 constateert Michael Shapiro al een “hoge mate van ambivalentie ten aanzien van Nietzsche” en spreekt hij zelfs van “Taylors Nietzsche probleem”. Shapiro M., ‘Charles Taylor’s Moral Subject: Philosophical Papers Volumes 1 and 2’, in: *Political Theory*, 14 (1986), pp. 311-324 (pp. 316, 314). Taylors dubbelzinnige houding ten aanzien van Nietzsche blijkt evenzeer uit *Sources of the Self*, en ook in *A Secular Age* blijft de kwestie onbeslist.
- 22 Taylor C., ‘The Concept of a Person’, in: *Human Agency and Language: Philosophical Papers vol. 1*, Cambridge, Cambridge University Press, 1985, pp. 98, 104.
- 23 “‘Volheid’ is mijn korte aanduiding geworden van de toestand waarnaar we streven, maar ik ben me er scherp van bewust hoe ontoereikend alle woorden hier zijn” (Taylor C., *A Secular Age*, p. 780/1014). In het nawoord van de in 2010 verschenen bundel *Varieties of Secularism in a Secular Age*, geeft Taylor een toelichting op zijn begrip *fullness*. Zie Taylor C., ‘Afterword: Apologia pro Libro suo’, in: Warner M., Van Antwerpen J., Calhoun C. (Eds.), *Varieties of Secularism in a Secular Age*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 2010, pp. 300-341 (pp. 316-319).
- 24 Taylor C., *Sources of the Self*, 1989, p. 92/150.
- 25 Taylor C., *A Secular Age*, 2007, p. 6/47.
- 26 Zoals Willem Lemmens heeft opgemerkt, maakt Taylor geen duidelijk onderscheid tussen twee soorten van oriëntatie: “Taylor laat de vraag open of de mens nu noodzakelijk gericht is op één Hoogste Goed, dan wel gericht op een zo adequaat mogelijke integratie van een pluriforme identificatie met verscheidene goederen in een omvattend, coherent betekenskader.” Lemmens W., ‘Zelf en gemeenschap. De paradox van de moderne

identiteit volgens Charles Taylor', in: *Tijdschrift voor Filosofie*, 56 (1994), pp. 117-133 (p. 125).

27 Dit besef is tevens de aanleiding van Nietzsches zelfkritiek.

28 Taylor C., *Sources of the Self*, 1989, p. 99/159.

29 In het eerste hoofdstuk van *Sources of the Self*, dat de veelzeggende titel 'onvermijdelijke referentiekaders' draagt, werkt Taylor zijn standpunt uit. Taylor C., 'Inescapable Frameworks', in: *Sources of the Self. The Making of the Modern Identity*, Cambridge, Cambridge University Press, 1989, pp. 3-24.

30 Taylor C., *Sources of the Self*, 1989, p. 31/74-5.

31 Taylor C., *A Secular Age*, 2007, p. 6/47.

32 In deze tekst gaat het mij niet om Nietzsches *eigen* waarheidsbegrip, dat vertrekt vanuit het besef dat er geen algemene waarheid meer is, dat er geen bovennatuurlijke waarden, geen zekerheden meer bestaan. Wat ik hier wens te onderzoeken is enkel waaróm de vraag naar waarheid zo problematisch is voor de zin.

33 Goudsblom J., *Nihilisme en Cultuur*, Amsterdam, Arbeiderspers, 1960, p. 107.

34 Ibid., p. 107.

35 Ibid., 1960, p. 107.

36 Ibid., 1960, p. 113.

37 Taylor C., *Sources of the Self*, 1989, p. 105/166.

38 Taylor C., 'The Diversity of Goods', in: *Philosophy and the Human Sciences: Philosophical Papers vol. 2*, Cambridge, Cambridge University Press, 1985, p. 236. Eigen vertaling.

39 Taylor C., *Sources of the Self*, 1989, p. 520/671.

40 "Waarin wij allen onredelijk zijn. – Wij trekken nog altijd conclusies uit oordelen die wij voor foutief houden, uit leerstellingen waaraan wij niet meer geloven, – door onze gevoelens" (Nietzsche F., *Morgenröte* 99, KSA 3.89).

41 Vanuit deze gedachte definieert Goudsblom nihilisme als "een gefrustreerde waarheidsbehoefte, het besef van een gemis, [dat wil zeggen] het besef dat de onontbeerlijke waarheid ontbreekt" (Goudsblom J., *Nihilisme en Cultuur*, pp. 172, 107).

42 Nietzsche F., *Die fröhliche Wissenschaft* 1, KSA 3.372.

43 Zie bijvoorbeeld Nietzsche F., *Die fröhliche Wissenschaft* 374 (KSA 3.626) en 377 (KSA 3.628).

44 Nietzsche F., *Die fröhliche Wissenschaft* 346, KSA 3.579.

45 Nietzsche F., *Morgenröte* 34, KSA 3.43.

46 Taylor C., *Sources of the Self*, 1989, pp. 34, 18/78, 57.

47 Hetzelfde komt op een andere manier naar voren in de bovengenoemde opmerking van Goudsblom (p. 7 van dit artikel), dat elke (theoretische) waarheid alleen in de (praktische) ervaring als waarheid bevestigd kan worden: "[O]m acceptabel te wezen, dient een bewuste levensbeschouwing hoe dan ook als 'waarheid' *ervaren* te kunnen worden" (Goudsblom J., *Nihilisme en Cultuur*, 2007, p. 111, mijn cursivering). Dat betekent, opnieuw, dat onze waarheden niet louter als theorieën of hypothesen kunnen worden beschouwd. Ook hier verschijnt expliciet de dialoog met Nietzsche, die immers bewust spreekt over het christendom als 'die christliche Moral-Hypothese' (Nietzsche F., *Nachlass* 5 [71], KSA 12.211, cursivering toegevoegd).

48 Taylor C., *Sources of the Self*, 1989, p. 342/456.

49 In *Sources of the Self* (p. 58) noemt Taylor dit het 'BA principe' (*Best Account principle*).

50 Taylor C., *Sources of the Self*, 1989, p. 313/420.

51 Zowel in het oeuvre van Nietzsche als in het werk van Taylor speelt de veelvuldigheid een cruciale rol. Titels als *Morgenröthe*, het onderzoek naar de vele 'morgenroden' die kunnen ontstaan uit een nieuw perspectief op het morele, en *Sources of the Self*, de studie naar de diversiteit aan morele idealen waarin we ons herkennen, geven de verwantschap duidelijk aan.

52 Nietzsche F., *Die fröhliche Wissenschaft* 1, KSA 3.369.

53 Goudsblom J., *Nihilisme en Cultuur*, 1960, p. 107.

54 *Ibid.*, 1960, p. 239.

55 "Het dilemma van de verminking is in zekere zin onze grootste spirituele uitdaging en geen bikkelhard gegeven" (Taylor C., *Sources of the Self*, 1989, p. 521/672).

56 Taylor C., *Sources of the Self*, 1989, p. 521/672. Die uiteenzetting heeft geresulteerd in *A Secular Age*.

57 Ook op dit punt komen Nietzsche en Taylor elkaar tegen. Beiden zijn immers op zoek zijn naar een nieuwe, andere opvatting van waarheid, naar een nieuwe manier om zich tot de waarheidsvraag te verhouden.